

**«Το Άγιον Όρος ως πολιτιστική
κληρονομιά»**

Πρακτικά 2ου Βορειοελλαδικού
Ιατρικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 14-
16.5.1987)

Θεσσαλονίκη 1987, σ. 13-25

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Γ.Π. ΛΑΒΒΑΣ

Κύριε Γενικέ,
Κύριοι Δήμαρχοι,
Κύριο Εκπρόσωποι των Στρατιωτικών Αρχών,
Κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι Σύνδροι,

Ευχαριστώ θερμά την Οργανωτική Επιτροπή του 2ου Βορειοελλαδικού Ιατρικού Συνεδρίου για την τόσο τιμητική πρόσκληση να μιλήσω εδώ, σε σας που είσθε ταγμένοι στη φροντίδα του πονεμένου ανθρώπου, για το χώρο και τους ανθρώπους που είναι αφιερωμένοι στη φροντίδα της ανθρώπινης ψυχής.

Το όρος των Αγίων ή Άγιον Όρος σημαίνει πρώτα απ' όλα μοναχισμό και μοναχούς. Τι σημαίνει όμως μοναχός και ιδιαίτερα Αγιορείτης **μοναχός**; Δεν θάθελα να τον ορίσω αλλά θ' αφήσω τον ίδιο να το πει:

«... Ο μοναχός είναι ένα θείο τέρας. Μη σκανδαλίζεσθε. Τέρας δεν είναι το παράδοξον; το μη φυσικόν; Οι μοναχοί, λοιπόν, δεν ζουν κατά φύσιν, αφού ασκούν υπερφυσικάς λειτουργίας. Η φύσις ζητεί γάμον. Ο μοναχός υπερβαίνει την επιταγήν. Η φύσις ζητεί τροφήν, ο μοναχός λέγει όχι. Η φύσις ζητεί ελευθερίαν, αλλ' αυτός δουλούται εκουσίως. Εδώ ζη, αλλά τα άνω σκέπτεται. Εις την γην περιπατεί, αλλά τα θεία βλέπει, εκείνα φαντάζεται, εις τα θεία κατευθύνεται, εκείνα ποθεί, περιφρονεί τα εντεύθεν, ζη τα εκείθεν. Ο μοναχός συνδυάζει το φυσικόν μετά του υπερφυσικού. Είναι ένα κράμα παρόντος και μέλλοντος, παροδικού και αιωνίου, χοός και πνεύματος, κτήνους και αγγέλου, ανθρωπίνου και θείου...».

Έτσι περιγράφει τον Αγιορείτη μοναχό ένας από τους πατέρες του Όρους ο Διονυσιάτης Θεόκλητος στο βιβλίο του: «μεταξύ Ουρανού και Γης», ένας από τους σύγχρονους αγιορείτες λόγιους.

Το Άγιον Όρος, λοιπόν, είναι ο μυστηριακός απόμακρος και μαζί άμεσος και ζωντανός τόπος του Ορθόδοξου μοναχισμού, που στη δεύτερη χιλιετία της ζωής του παραμένει το ίδιο σταθερός στους στόχους και την πορεία του, πάντοτε ανοικτός και προσιτός στο ανδρικό γένος και ταυτό-

χρονα απρόσιτος και άτεγκτος στη γυναικεία ευλάβεια ή περιέργεια. Ένας κόσμος δωρικός όσο και υποβλητικός, μια μορφή ζωής αλλοιώτικη, που στη σημερινή μας εποχή γίνεται πολύτιμη όσο και περίεργη, σημείο αντιλεγόμενο ίσως, αλλά για πολλούς και διαφορετικούς μεταξύ τους ανθρώπους ένα σημείο αναφοράς και ένας χώρος συνάντησης και φυγής.

Βρίσκεται, όπως ξέρουμε, στην ανατολικότερη από τις τρεις χερσονήσους της Χαλκιδικής, κοντά στη Θεσσαλονίκη, και έχει έκταση 360 περίπου τετραγωνικά χιλιόμετρα. Το όνομά του Άθως, το αρχικό του όνομα είναι προελληνικό, και αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην πανύψηλη απόληξη της χερσονήσου με την μαρμαρένια πυραμίδα της που έχει ύψος 2.033 μ. Η σημασία του ονόματος δεν είναι σίγουρη. Βέβαια η ελληνική μυθολογία έχει δώσει κι εδώ τη συμβολή της.

Άθως ήταν ένας από τους Γίγαντες, γιός του Ουρανού και της Γης που στη φοβερή Γιγαντομαχία άρπαξε το ψηλότερο βουνό της Θράκης και το εκσφενδόνισε εναντίον των Θεών ή χρησιμοποίησε το πανύψηλο βουνό ως ορμητήριο εναντίον τους. Μια άλλη παραλλαγή θέλει τον Ποσειδώνα να ξερριζώνει ένα πελώριο βουνό από την χερσόνησο Παλλήνη, και να το πετά εναντίον του Άθωνα, που βρισκόταν στη θέση αυτή και πολεμούσε τους θεούς. Ο Όμηρος τον αναφέρει επίσης, ενώ ο Αισχύλος μας πληροφορεί ότι το χαρμόσυνο άγγελμα της νίκης εναντίον της Τροίας έγινε γνωστό με το άναμμα πυράς στις κορυφές των ψηλών βουνών Ίδας της Μικρασιατικής ακτής, της Λήμνου, του Άθωνα και από εκεί στα βουνά της νότιας Ελλάδας.

Δεν θάθελα όμως να σπαταλήσω περισσότερο χρόνο με την προχριστιανική ιστορία του Άθωνα, που και ενδιαφέρουσα και ποικίλη είναι. Αναφέρω μόνο την ιδέα του Δεινοκράτη, αρχιτέκτονα του Μ. Αλεξάνδρου να δημιουργήσει στον Άθωνα το περίεργο σύνολο μιας πολιτείας, που θα την κρατούσε στο ένα χέρι του ο Μακεδόνας στρατηλάτης, ενώ στο άλλο θα έτρεχε ένα τεράστιο ποτάμι, που θα χυνόταν στη θάλασσα. Σίγουρο είναι επίσης ότι η Αθωνική χερσόνησος ήταν στην Αρχαιότητα πυκνοκατοικημένη με πόλεις και πολιίσματα, όπως Σάνη, Θύσσοι, Κλεωναί, Δίον, Ολόφυξος, Ακροθώρι, Απολλωνία κ.ά.

Του Άθωνα όμως οι μοίρα αλλάζει ριζικά με ένα ταξίδι της Παναγίας, όπως αναφέρει η άλλη μυθολογία της Χριστιανικής Παράδοσης. Ταξίδευε η μητέρα του Χριστού από την Παλαιστίνη για την Κύπρο με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη, όταν μια τρομερή θαλασσοταραχή τους έριξε στα μέρη της Χαλκιδικής. Στην ανατολική πλευρά της αθωνικής χερσονήσου κοντά στη σημερινή μονή Ιβήρων, η Παναγία σταμάτησε θαυμάζοντας το υπέροχο τοπίο. Η ηρεμία και η ησυχία του μάγεψε την ψυχή της και τότε παρακάλε-

σε το Γιό της να της χαρίσει το όμορφο αυτό μέρος. Τότε, κατά την παράδοση, ακούστηκε μια ουράνια φωνή να λέει: «Ἔσετω ὁ τόπος οὗτος κληρὸς σὸς καὶ περιβόλαιον σὸν καὶ παράδεισος, ἔτι δέ καὶ λιμὴν σωτήριος τῶν θελώντων σωθῆναι». Ὄταν ὁ πρῶτος ερημίτης ἦρθε νὰ μονάσει στὴν περιοχή ἡ Παναγία φάνηκε στὸν ὕπνο του καὶ του παράγγειλε ὅτι θὰ φροντίζει ζηλότυπα ὥστε καμμιά ἄλλη γυναίκα ἀλλὰ οὔτε καὶ ζῶο θηλυκὸ νὰ μὴν πατήσῃ στὴν ἁγιασμένη καὶ ἤρεμη αὐτὴ περιοχή. Το μέρος πῆρε ἔτσι ἓνα δεῦτερο ὄνομα, τὸ «περιβόλι τῆς Παναγίας» ἐνῶ ἡ ἐπίσημη ονομασία του «Ἅγιον Ὄρος» ἀναφέρεται πολὺ ἀργότερα σὲ χρυσόβουλλο τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Θ' τοῦ Μονομάχου τοῦ 11ου αἰῶνα.

Οἱ ἀρχές τοῦ μοναχισμοῦ στὸ Ὄρος τοποθετοῦνται πολὺ ἐνωρίς, ἤδη στὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεῖα ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις. Ὅπωςδήποτε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γεννιέται τὸ νέο ἰδανικὸ τῆς φυγῆς ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας μορφῆς ζωῆς σὲ ἀπόμερα μέρη, στὴ φύση καὶ τὴν ἔρημο. Μοναχὸς σημαίνει μόνος ἀλλὰ καὶ μοναδικός. Μοναδικότητα με τὴν ἐννοία τῆς Τελείωσης καὶ τῆς Ἑνώσεως με τὸ Θεό, που μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο με τὴν ἐγκατάλειψη τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἀναζήτηση ἐνὸς ἄλλου πλαισίου ζωῆς. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ κατανοήσουμε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς πράξης αὐτῆς: ὁ μοναχὸς δὲν φεύγει ἀπὸ τὴν κοινωνία διαμαρτυρόμενος, δὲν εἶναι μιὰ πράξη ἀντίδρασης, ὅπως γράφει ὁ Γ. Μαντζαρίδης φεύγει «ἀπὸ ἀδυναμία νὰ ζήσει μέσα σ' αὐτὴν τὴν πνευματικὴ ζωὴ που ἐπιθυμεῖ». Ὁ μοναχὸς δὲν ἀρνεῖται τὴν κοινωνία οὔτε τὴν ἀπορρίπτει, ἀλλὰ ἀπλᾶ ἐπιλέγει μιὰ ἄλλη δυνατότητα καὶ μορφή ζωῆς. Φεύγοντας ἀπὸ τὸν κόσμο, ὅπως συνήθως λέμε, ὁ μοναχὸς αυτοκτονεῖ κοινωνικά, ἐνῶ ὁ κοινωνικὸς αὐτὸς θάνατος τὸν κάνει ἰκανὸ ν' ἀναπτύξει μιὰ ἄλλη κοινωνικότητα, «κατακόρυφη», δηλαδή κοινωνία με τὸ Θεό, που τὴν πιστεύει ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸ θάνατο. Τα ἰδανικά αὐτῆς τῆς ἄλλης κοινωνικότητας που ἀποτελεῖ μιὰ «αντικοινωνία» χωρὶς ἀντίθεση στὴν κοσμικὴ κοινωνία, εἶναι ἀπὸ παλιὰ τὰ γνωστὰ ἰδανικά τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ, δηλαδή ἡ Παρθενία, ἡ ἀκτημοσύνη καὶ ἡ ὑπακοή. Τα ἴδια αὐτὰ παραμένουν καὶ σήμερα ὡς ἰδανικά τοῦ ἀγιορείτικου μοναχισμοῦ καὶ μαζί τους καὶ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς Βυζαντινῆς παράδοσης, που ἐπιβιώνουν ἀκόμα, καὶ συνιστοῦν ἀπαρασάλευτες συνήθειες καὶ τρόπους ζωῆς. Χαρακτηριστικὴ ἐπιβίωση αὐτῆς τῆς παράδοσης εἶναι ἡ διατήρηση στὴν ἐποχὴ τῶν computers, τοῦ βυζαντινοῦ ρολογιοῦ, «που μετακινεῖται ἀνάλογα με τὴν κάθε ἐποχὴ, ἔτσι ὥστε με τὴν δύση τοῦ ἡλίου νὰ ἔχουμε ὥρα μηδέν». Μόνο στὴ Μονὴ Ἰβήρων ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου γίνεται με τὸ χαλδαϊκὸ σύστημα δηλαδή με βάση τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου.

Παρ' ὅλη τὴν φαινομενικὴ αὐτὴ ἀκαμψία καὶ ἐμμονὴ στὴν παράδοση,

ο αγιορείτικος μοναχισμός κατορθώνει να σημειώνει πάντοτε την παρουσία του, που στις μέρες μας γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις τάξεις διανοουμένων και ανήσυχων ανθρώπων. Εκτός από τα ιδανικά που αναφέραμε παραπάνω, τα άλλα δομικά χαρακτηριστικά αυτής της παράδοξης «αντικοινωνίας», όπως η κοινή και ομοιόμορφη ενδυμασία, τα κοινά γεύματα, η δημοκρατική οργάνωση της ζωής, η εναλλαγή και η ευελιξία των απασχολήσεων, η απόρριψη της ελιτικής αξιολόγησης προσόντων ή επιδόσεων του ατόμου, μαζί με την συνεχή φροντίδα να τονίζεται η έννοια της προσωπικότητας και να απορρίπτεται η ατομικότητα και η «υπαγωγή του ανθρώπου σ' ένα οποιοδήποτε αντικειμενικό σύστημα ή η βελτίωση μιας επί μέρους περιοχής της ζωής του», δηλαδή η εξειδίκευση του, κάνουν τον αγιορείτικο βίο ένα τρόπο ζωής εξαιρετικά διαφορετικό και απόμακρο από το δικό μας τον τεχνολογικό και μαζικοποιημένο. Έτσι τα τελευταία χρόνια το Άγιον Όρος γνωρίζει μια νέα επικαιρότητα, που το κάνει χώρο συζητήσεων και διαλόγων και αντικείμενο αντιπαραθέσεων και προβληματισμών. Γνωστοί μαρξιστές διανοούμενοι αλλά και άθεοι διαφόρων κατευθύνσεων βρίσκουν εδώ ένα έδαφος γόνιμο και δυνατό. Ο κοινοβιακός κυρίως τρόπος ζωής των μοναχών, που θα δούμε στη συνέχεια, και τ' άλλα δομικά στοιχεία της Αγιορείτικης οργάνωσης με παμπάλαια ιστορία, εμπειρία και βίωση φαίνονται παράλληλα αλλά επιτυχημένα μοντέλλα μ' αντίστοιχες προσπάθειες του αιώνα μας, που ξεκινούν από διαφορετικές αντιλήψεις και φθάνουν βέβαια και σε διαφορετικά αποτελέσματα. Αναφέρομαι στο γνωστό διάλογο ή διαμάχη των Μαρξιστών και Ορθόδοξων, που στον καθημερινό και περιοδικό τύπο αλλά και σε αυτοτελή δημοσιεύματα ή βιβλία έχει απασχολήσει έντονα μια μερίδα διανοουμένων τον τελευταίο καιρό. Οι αγιορείτες Μοναχοί φιλοξενούν μαρξιστές ή αθέους και μετέχουν σ' αυτές τις συζητήσεις, γιατί πιστεύουν ότι είναι οι δυνατότεροι: Η θεμελιακή ιδεολογική διαφορά ανάμεσα σ' ένα ορθόδοξο μοναχό και σ' ένα κουμμουνιστή είναι ότι «ο κουμμουνιστής θέλει να πάρει και να μοιράσει και ο μοναχός για να δώσει το παν». Ο μοναχός δεν ζητά κοινωνική δικαιοσύνη αλλά προσφέρει ό,τι μπορεί χωρίς να ζητά αντάλλαγμα, δίνει από την ανάγκη να δώσει από αγάπη, είναι εξ ορισμού ακτήμονας και δεν επιδιώκει την κοινοκτημοσύνη ή τη συμμετοχή σ' αγαθά.

Πόσο βέβαια αυτή η σύγχρονη αντιπαραθεση των Ορθόδοξων και των Μαρξιστών, που βασικό ρόλο φαίνεται να παίζει η τωρινή πνευματική ακτινοβολία του Όρους, θα οδηγήσει σε νέους πνευματικούς και ενδεχόμενα σε ιδεολογικούς καρπούς, μένει ανοιχτό θέμα. Σημειώνουμε πάντως εδώ το φαινόμενο, που δεν είναι τυχαίο ούτε επιδερμικό.

Ας γυρίσουμε όμως στις απαρχές της μοναστηριακής οργάνωσης, που

τόσο λαμπρό μέλλον και επίδραση έμελλε να έχει. Μέχρι τον 10ο αι. μ.Χ. γνωρίζουμε λίγα πράγματα για τη ζωή των μοναχών στον Άθωνα. Τομή κρίσιμη και δυναμική θα σημειωθεί με τον ερχομό του μοναχού **Αθανασίου**, στενού φίλου του βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου του Β' του Φωκά (963-969). Ο Όσιος Αθανάσιος εισάγει μια νέα ρηξικέλευθη οργάνωση ιδρύοντας το μοναστήρι της Μεγίστης Λαύρας, θέμα που αποτέλεσε το πρώτο επιβλητικό, πέτρινο κτιριακό συγκρότημα και αντικατάστησε τις ξύλινες καλύβες των καλόγερων, πολλοί από τους οποίους στασίασαν και αντιστάθηκαν σ' αυτές τις καινοτομίες που τις είδαν ως κοσμική διάβρωση του μοναχισμού, έχοντας επικεφαλής μια άλλη σημαντική προσωπικότητα της εποχής, τον Παύλο τον Ξηροποταμινό.

Τελικά επικράτησε η αντίληψη της απομόνωσης με τη δράση και την κοινωνική συμβίωση των μοναχών, που εκπροσωπούσε ο Αθανάσιος, που γίνεται από δω και πέρα το κυρίαρχο μοντέλο της μοναστικής ζωής, χωρίς να εξαφανισθούν όμως και οι άλλες μορφές της απόλυτης απομόνωσης, της φυγής και της ερημιάς. Μετά τη Μ. Λαύρα ακολουθούν σύντομα οι Μονές Βατοπεδίου, Ιβήρων, Ξενοφώντος και ίσως του Ζωγράφου, που στον επόμενο αιώνα θα παρουσιάσουν μια αφάνταστη ανάπτυξη και ακτινοβολία. Από τότε διαμορφώνεται η μοναστική πολιτεία μ' επικεφαλής τον Άγιο Πρώτο, τον εκλεγμένο από τους ίδιους τους μοναχούς εκπρόσωπό τους, που αποκτά την έδρα του στη μέση περίπου της Χερσονήσου, στις **Καρυές**, η οποία παραμένει μέχρι σήμερα η πρωτεύουσα του Αγίου Όρους.

Εδώ κτίζεται και ο ναός του Πρωτάτου, που το όνομά του προέρχεται από το θεσμό του Πρώτου και θα διακοσμηθεί αργότερα, στο τέλος του 14ου και αρχές του 15ου αιώνα με τις θαυμάσιες τοιχογραφίες του Εμμ. Πανσέληνου. Στις Καρυές εδρεύει επίσης η διοικητική και η νομοθετική εξουσία της Αθωνικής πολιτείας, δηλαδή η «**Ιερά Κοινότης**», που αποτελείται από 20 μέλη - ατιπροσώπους κάθε μονής. Εκτελεστικό όργανο της Ιεράς Κοινότητος είναι η **Ιερά Επιστασία**, που συγκροτείται από 4 μοναχούς και τα μέλη της προέρχονται από συγκεκριμένες μονές κάθε χρόνο. Ο επικεφαλής της τετράδας είναι ακριβώς ο πρωτοεπιστάτης ή ο Πρώτος που ήδη αναφέραμε. Κάθε πρώτη Ιουνίου αλλάζουν τα πρόσωπα της Ιεράς Επιστασίας. Υπάρχουν ακόμα δύο όργανα αυτοδιοίκησης, η «**Έκτακτη Εικοσαμελής Σύναξη**» και η «**Έκτακτη Διπλή Σύναξη**» που αποτελείται η πρώτη από τους ηγούμενους των κοινοβιακών και τους προϊσταμένους των ιδιορρυθμών μονών και η δεύτερη από τους ίδιους κι ένα ακόμα εκπρόσωπο από κάθε Μονή και έχουν κυρίως αρμοδιότητες νομοθετικές και δικαστικές. Είναι φανερό ότι η όλη δομή της εξουσίας χαρακτηρίζεται από μια σαφή δημοκρατική διάρθρωση με κατανομή σε πολλά και διαφορετικά όργανα και

εναλασσόμενα πρόσωπα, που λειτουργούν μ' ευελιξία χωρίς τον κίνδυνο δημιουργία παγιωμένων καταστάσεων και μονοπώλησης της εξουσίας.

Έτσι βασικό παραμένει ότι κάθε Μονή είναι αυτόνομη και αυτοδιοικούμενη έχοντας εξουσία στην περιοχή της. Για την διασφάλιση της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησης υπάρχουν δύο ακόμα φορείς εποπτείας που θεωρούνται εγγυητές του Αγιορειτικού Καθεστώτος α) το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και β) ο Διοικητής του Αγίου Όρους, λειτουργός του Ελληνικού Κράτους.

Ποιά είναι σήμερα η μορφή ζωής, εργασίας και βίωσης στο Αγιονόρος; Σύμφωνα με την απογραφή του 1981 ζουν, εργάζονται και προσεύχονται εδώ 1472 μοναχοί. Το 1913 υπήρχαν 6345 και το 1943 2878. Το 1971 ήσαν 1145 ενώ σήμερα έχουμε μια προοδευτική αύξηση, που φθάνει τους 1500 περίπου. Το φαινόμενο της σημαντικής αύξησης στα τελευταία χρόνια πρέπει να υπογραμμισθεί γιατί μέχρι το 1970, οι προοπτικές του Όρους φαίνονταν αρνητικές και όλοι μιλούσαν για μια σταδιακή διάλυσή του με την «ακατάπαυστη μείωση του αριθμού των μοναχών, την αυξανόμενη γήρανσή του και το χάσμα, που είχε δημιουργηθεί ανάμεσα στους κοσμικούς χριστιανούς και τους αγιορείτες μοναχούς».

Από το 1972 και μετά όμως σημειώνεται μια αντίστροφη κίνηση με 50 περίπου προσελεύσεις μοναχών κάθε χρόνο. Ο αριθμός είναι σημαντικός αν υπολογίσουμε ότι η αύξηση του αριθμού των μοναχών και εκείνη των γεννήσεων νέων ατόμων στην Ελλάδα βρίσκεται σε σχέση 53% και 16% αντίστοιχα.

Άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι σήμερα στο Όρος προσέρχονται όχι μόνο παραδοσιακοί ορθόδοξοι, δηλαδή Έλληνες, Ρώσοι, Ρουμάνοι, Βούλγαροι, Σέρβοι και Γεωργιανοί αλλά και χριστιανοί άλλων περιοχών της Ευρώπης και της Αμερικής όπως Περουβιανοί, Καναδοί κλπ. Άλλο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της θετικής αυτής τροπής είναι α) η νεαρή ηλικία των νέων μοναχών, που βρίσκεται γύρω στα 40 χρόνια και κάτω κατά μέσο όρο και β) το μορφωτικό τους επίπεδο. Ένα μεγάλο ποσοστό είναι πτυχιούχοι ανωτάτων Σχολών ενώ ο μέσος όρος του επιπέδου εκπαίδευσής τους είναι ανώτερος από εκείνο της εκπαίδευσης των αρρένων στην Ελλάδα. Στα τελευταία χρόνια από τους 29 νέους μοναχούς με πανεπιστημιακό πτυχίο οι 18 ήσαν θεολόγοι και οι υπόλοιποι 11 γιατροί, αρχιτέκτονες, φυσικοί, πολιτικοί μηχανικοί και άλλες ειδικότητες.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο μοναχός επιδιώκει μέσα από τη συνεχή σωματική και ψυχική άσκηση, τη βίωση του θείου και την ένωσή του μ' αυτό.

Δύο είναι οι κυριότερες μορφές οργάνωσης της μοναστικής διαβίωσης

στα αθωνικά μοναστήρια: α) ο **κοινοβιακός** και β) ο **ιδιόρρυθμός**. Η διαφορά ανάμεσά τους είναι ότι στα κοινοβιακά μοναστήρια, όλα είναι **κοινά**, δηλαδή η εργασία, η στέγη, το φαγητό και η προσευχή, ενώ στα ιδιόρρυθμα κοινά είναι η **στέγη** και η **προσευχή**, ενώ η **εργασία** και το **φαγητό** ρυθμίζονται από κάθε μοναχό χωριστά.

Στο κοινοβιακό μοναστήρι ισόβιος προϊστάμενος και πνευματικός Πατέρας είναι ο Ηγούμενος, ενώ στο ιδιόρρυθμο υπάρχει επιτροπή προϊσταμένων. Ο ιδιόρρυθμος τρόπος είναι παραφθορά του κοινοβιακού συστήματος, που εμφανίστηκε σε περιόδους παρακμής και σήμερα επιδιώκεται η αντικατάστασή του από τον **Κοινοβιακό**, την κατ' εξοχήν αυθεντική αγιορείτικη μοναστική οργάνωση. Μόνο τέσσερεις μονές είναι σήμερα ακόμα ιδιόρρυθμες του Βατοπεδίου, του Παντοκράτορος, των Ιβήρων και του Χελανδαρίου. Χαρακτηριστικό είναι σχετικά ότι απαγορεύεται ένα κοινοβιακό μοναστήρι να μετατραπεί σε ιδιόρρυθμο ενώ το αντίθετο είναι επιθυμητό και επιδιώκεται με ιδιαίτερο ζήλο στις μέρες μας.

Βέβαια και στις δύο περιπτώσεις κοινό είναι η αυστηρότητα της μοναχικής ζωής με πολύωρη κοινή προσευχή, το ελάχιστο 8 και το μέγιστο 15 ώρες καθημερινά με τις σχετικές ακολουθίες στο **Καθολικό** της μονής. Η κοινή προσευχή συνιστά διάφορες ακολουθίες, όπως ο εσπερινός, το απόδειπνο, το μεσονυκτικό, ο όρθρος και η θεία λειτουργία, που το μεγαλύτερο μέρος τους γίνεται τη νύχτα, όταν ο άνθρωπος συνήθως αναπαύεται ή διασκεδάζει. Η ατομική ή η ιδιωτική προσευχή έχει σαν βάση τη σύντομη (μονολόγιστη) ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με» που επαναλαμβάνεται πολλές φορές με τη βοήθεια του κομβολογίου (κομποσχοινίου).

Η μοναστική αυτή αγιορείτικη οργάνωση εκφράζεται αρχιτεκτονικά μ' ένα πλήθος μορφών, που κλιμακώνονται από το μεγάλο **μοναστηριακό συγκρότημα**, μέχρι τις σπηλιές, τα καθίσματα και τα **Ησυχαστήρια** των Ερημιτών στις απρόσιτες πτυχές του μεγαλόπρεπου βουνού. Έχουμε έτσι: α) τα 20 μοναστηριακά συγκροτήματα, που όπως ήδη αναφέραμε, κάθε ένα έχει μια έκταση της χερσονήσου με ό,τι υπάρχει επάνω, κτίσματα και φύση στη δικαιοδοσία του. Με σύντομία θα δούμε τη μορφή αυτών των συγκροτημάτων με την πατροπαράδοτη ιεραρχική τάξη, που είναι καταταγμένα:

1. Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας
2. Ι.Μ. Βατοπεδίου
3. Ι.Μ. Ιβήρων
4. Ι.Μ. Χαλανδαρίου
5. Ι.Μ. Διονυσίου
6. Ι.Μ. Κουτλουμουσίου
7. Ι.Μ. Παντοκράτορος

8. Ι.Μ. Ξηροποτάμου
9. Ι.Μ. Ζωγράφου
10. Ι.Μ. Δοχειαρίου
11. Ι.Μ. Καρακάλλου
12. Ι.Μ. Φιλοθέου
13. Ι.Μ. Σιμωνόπετρας
14. Ι.Μ. Αγίου Παύλου
15. Ι.Μ. Σταυρονικήτα
16. Ι.Μ. Ξενοφώντος
17. Ι.Μ. Γρηγορίου
18. Ι.Μ. Εσφιγμένου
19. Ι.Μ. Παντελεήμονος
20. Ι.Μ. Κωνσταμονίτου

Μετά τα μοναστήρια έρχονται οι Σκήτες, οι Κοινότητες μοναχών σε μικρότερη κλίμακα, που ανήκουν κι αυτές στο μοναστήρι στην ευρύτερη περιοχή του οποίου είναι κτισμένες. Διοικούνται από τον κι εδώ ισόβια εκλεγμένο επικεφαλής τους, τον Δικαίο. Έχουν είτε τη μορφή μοναστηριού, είτε μικρού διάσπαρτου οικισμού.

Οι Σκήτες είναι συνολικά 12 σήμερα και διακρίνονται επίσης σε κοινόβιες και ιδιόρρυθμες (4 και 8 αντίστοιχα). Κέντρο λατρείας είναι εδώ το Κυριακό ή ο Κυριακός ναός.

Ακολουθούν κατόπιν τα κελλιά, κατοικίες 2-3 μοναχών μ' επικεφαλής τον Γέροντα, με ενσωματωμένο στην κατοικία το παρεκκλήσιο. Οι μικρές αυτές ομάδες-οικογένειες μοναχών συντηρούνται από κάποια βιοποριστική εργασία ή τέχνη, όπως αγιογραφία, ξυλογλυπτική, βιβλιοδετική ή γεωργική καλλιέργεια.

Οι καλύβες μοιάζουν με τα κελλιά αλλά είναι μικρότερες και σκόρπιες χωρίς κοινή οργάνωση και κοινό κέντρο λατρείας.

Τέλος μια ολόκληρη σειρά από μικρότερες οικιστικές μονάδες διαφόρων μεγεθών και κατασκευής είναι τα καθίσματα τα ησυχαστήρια, τα ερημητήρια και τα ασκηταριά, οι πραγματικοί πυρήνες της αρχέγονης μοναστικής ζωής, που το Όρος εντοπίζονται σε πλαγιές άγριες κι απόκρημνες, όπως τα Καρούλια, τα Κατουνάκια και η Έρημος, που κρύβουν τη φοβερή απόφαση του ασκητή να βρεθεί μόνος μέσα στην αγριότητα του γήινου τοπίου και απέναντι στο όραμα του ουρανού, το όραμα της πιο αισιόδοξης όσο και αδυσώπητης ανθρώπινης ουτοπίας.

Γιατί ουτοπία πρωτόγνωρη είναι όταν ελεύθερα επιλέγεις τη φρικτή κόλαση του ιλιγγίου και του άγριου στοχασμού για να κερδίσεις τον ουράνιο παράδεισο.

Ας γυρίσουμε όμως στον σύνθετο και κοινωνικό οργανισμό των μοναστηριών για να δούμε τα βασικότερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής τους οργάνωσης.

Είναι οικιστικά συγκροτήματα με έντονο φρουριακό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Οχυρωμένα με πύργο και τους χώρους του κτισμένου γύρω από το κέντρο τους, το Καθολικό, το κοινό κέντρο της λατρείας, εκφράζουν τις συνθήκες της ζωής και της ιδεολογίας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής περιόδου, που τα εδημιούργησε. Ο πύργος, ο πυλώνας, το Διαβατικό, η Αυλή μικρή ή μεγάλη, το Καθολικό, σύνθετος σταυροειδής τετρακιόνιος ναός συνήθως με το ιδιαίτερο στοιχείο των χορών ή χοροστασίων για τις ακολουθίες των μοναχών, η Τράπεζα για το κοινό φαγητό, οι κόρδες = πτέρυγες των κελλιών με το Αρχονταρίκι, το Συνοδικό (γραφείο) διοικήσεως, τη βιβλιοθήκη, το Γηροκομείο, και το Νοσοκομείο εξυπηρετούν τις βασικότερες λειτουργίες της μοναστικής κοινότητας. Έξω από το χώρο του Μοναστηριού έχουν τοποθετηθεί άλλες βασικές λειτουργίες και κτήρια, όπως το Κοιμητήριο με το Οστεοφυλάκιο, – οι Μυλώνες, τα ελαιοτριβεία ή Λαδαριά και τα Εργατόσπιτα, ενώ στο πλησιέστερο σημείο της θάλασσας από τη Μονή βρίσκεται ο Αρσανάς, το μικρό κρηριακό συγκρότημα που εξυπηρετεί την επικοινωνία και τη διακίνηση των αναγκαίων προϊόντων και αγαθών από και προς το μοναστήρι.

Το Καθολικό διακρίνεται για τη λαμπρότητα και την υποβλητική του ατμόσφαιρα σαν χώρος λατρευτικός. Ένας ιδιαίτερος χώρος, η λιτή, είναι στους αγιορείτικους ναούς χαρακτηριστικός κι αναγκαίος για τις διάφορες τελετές, και ακολουθίες.

Ένας άλλος χώρος σημαντικός και λαμπρά διακοσμημένος και διαρυθμισμένος είναι ο χώρος της κοινής λήψεως των γευμάτων, η Τράπεζα που έχει κάτι από την ατμόσφαιρα του καθολικού, χώρου και αυτού της κοινής προσευχής.

Η Φιάλη, όπου γίνεται η τελετή των Θεοφανείων, είναι ακόμα ένα χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό στοιχείο στην αυλή και κοντά στο καθολικό πολλών μοναστηριών.

Οι Πύργοι υπήρξαν παληότερα σημαντικό στοιχείο για την άμυνα του Μοναστηριού. Σήμερα χρησιμεύουν για άλλες πια ειρηνικές χρήσεις, όπως Βιβλιοθήκη, Σκευοφυλάκιο κ.ά.

Θα κλείσουμε την επιλεκτική αυτή αναφορά των διαφόρων μερών του Μοναστηριού με τους χώρους των κελλιών. Είναι ο ιδιωτικός χώρος του μοναχού, που σε αντίθεση με τους κοινούς χώρους λατρείας, προσευχής και φαγητού, το Καθολικό δηλαδή και την Τράπεζα, είναι μικρός, λιτός και αδιακόσμητος, όχι όμως ομοιόμορφος και μαζικοποιημένος. Μιά από τις

σημαντικές φροντίδες κάθε Ηγούμενου, ως υπεύθυνου προϊστάμενου και πνευματικού πατέρα, είναι να βρει το κατάλληλο κελλί για την προσωπικότητα και τη ψυχοσύνθεση κάθε μοναχού, κελλί φωτεινό ή ενδοστρεφές, ευρύχωρο ή στενό, απομονωμένο ή κεντρικό. Εδώ είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε, ότι επιδίωξη και προϋπόθεση είναι να βρει κάθε αδελφός την ηρεμία του την ανάπαυσή του. Το ρήμα *αναπαύομαι* είναι ιδιαίτερη έκφραση αγιορείτικη, και τόσο σημαντική, που μπορεί να οδηγήσει τον μοναχό και στην αλλαγή του μοναστηριού ακόμα χωρίς κανένα άλλο λόγο, αν νιώσει πως δεν βρίσκει σ' αυτό την ατμόσφαιρα και την ηρεμία, που τον «αναπαύει» ψυχικά και πνευματικά.

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ

Αν η αρχιτεκτονική και η φύση δημιουργούν το μοναδικό πλαίσιο μιας επίσης μοναδικής σε ιδιαιτερότητα μορφής ζωής, η Τέχνη του Άθωνα είναι η αύρα και το άρωμα της αγιορείτικης ζωής. Μωσαϊκά, τοιχογραφίες σε μνημειακές συνθέσεις, φορητές εικόνες, θαυματοργές και μη, εικονογραφημένα χειρόγραφα, κεντήματα, υφάσματα, μικροτεχνία με πολύτιμα μέταλλα και άλλα υλικά αποκαλύπτουν μια καλλιτεχνική πραγματικότητα ρωμαλέα και συνεχή. Βέβαια οι τεχνοκρίτες διακρίνουν εδώ μεγάλες εποχές, όπως τον 13ο και 14ο αιώνα με τη «Μακεδονική» Σχολή ή τον 16ο αιώνα με την κρητική Σχολή και τους κορυφαίους εκπροσώπους των, τον κυρ Μανουήλ Παντέληνο «εκ Θεσσαλονίκης» και τον Θεοφάνη Στρελίτζα ή Μπαθά από το Ηράκλειο της Κρήτης αντίστοιχα. Μπορεί να προσπαθήσει κανείς να προσεγγίσει αυτή την καλλιτεχνική δημιουργία με τεχνοτροπικά κριτήρια του κόσμου μας και να μιλήσει για «φωτεινά χρώματα, μεγαλοπρέπεια στις συνθέσεις, πλαστική απόδοση των μορφών, βαθειά πνευματικότητα, ανθρώπινο πάθος και ρεαλιστικούς τόνους με δυναμική έκφραση για τη Μακεδονική Σχολή» ή για το τέλειο στήσιμο των μορφών, τη ρυθμική οργάνωση της σύνθεσης, την άριστη πτυχολογία των ενδυμάτων που δένουν με το σώμα και υπογραμμίζουν την κίνηση, για το μαλακό περίτεχνο πλάσιμο των προσώπων, τα φωτεινά χρώματα και το υψηλό ήθος για τη Κρητική Σχολή αντίστοιχα.

Δεν νομίζω όμως ότι προσεγγίζεται έτσι αυτή η τέχνη, που δεν γεννιέται ως ιδιαίτερη καλλιτεχνική ανάγκη και ελευθερία αλλά θεωρείται λατρεία και προσευχή στο Θείο, το ίδιο όπως όλες οι πράξεις της ημέρας και της νύχτας του μοναχού στο επιβλητικό, τραχύ και υποβλητικό βουνό. Όπως γράφει ένας σύγχρονος Αγιορείτης, ο Βασίλειος, ο Ηγούμενος της Μονής Σταυρονικήτα: «οι νόμοι της αγιογραφίας είναι οι νόμοι της πνευ-

ματικής ζωής... Μπαίνει κανείς στον κόσμο της εικόνας (και) μαθαίνει τη γλώσσα της, με την μετάνοια και την ταπεινή προσκύνηση, όχι με την παρατήρηση και τη σωστή καλλιτεχνική αγωγή...» Και συνεχίζει: «... Το φώς της εικόνας δεν είναι του παρόντος αιώνας. Δεν έρχεται απ' έξω να φωτίσει παροδικά... Δεν είναι τα ανοιχτόχρωμα πρόσωπα οπωσδήποτε πιο χαριτωμένα, πιο φωτεινά από τα βαθύχρωμα και σκούρα. Δεν συλλαμβάνεται η πνευματική χάρη από τις ψιλές αισθήσεις ούτε κλείνεται μέσα στις απλές χρωματικές κλίμακες...» Όπως ήδη παρατηρήθηκε, η ορθόδοξη αντίληψη για την απεικόνιση, το φως την προοπτική και την φυσικότητα έχει διαφορετικά κριτήρια από τα γνωστά τεχνοτροπικά μας κριτήρια. Είναι «ενορατική και ενοειδής» και ποτέ δεν υποτάσσεται στην απλή νομοτέλεια των φυσικών νόμων...» Με μιά παρόμοια θεώρηση η αγιορείτικη τέχνη βιώνεται, δεν αναλύεται κι ούτε επεξηγείται. Εδώ θα μείνω κι εγώ δείχνοντας μερικά παραδείγματα χωρίς σχόλια ακολουθώντας την αγιορείτικη επιταγή, που λέει: «Στην εικόνα μπροστά στέκεις μετά φόβου, πόθου και χαράς».

Μετά το σύντομο αυτό οδοιπορικό στον Άθωνα, που βέβαια πολύ αμυδρά και αποσπασματικά δίνει μερικές πτυχές από τη ζωή του, παλιά και σύγχρονη, θάθελα να τελειώσω με μερικές σκέψεις και διαπιστώσεις.

Το Άγιον Όρος είναι μια πολυσήμαντη παρουσία με διττό χαρακτήρα και οικουμενική σημασία.

Είναι δηλαδή από τη μεριά ένα ιστορικό μνημειακό σύνολο με:

α) Εξαιρετα αρχιτεκτονικά μνημεία διάσπαρτα στη Χερσόνητό του. Εκτός από τα 20 κύρια μοναστήρια, τις 12 σκήτες, ένα πλήθος από εκατοντάδες άλλα κτηριακά συγκροτήματα και μεμονωμένα κτίσματα ποικίλης ιστορικής και αρχιτεκτονικής αξίας και σημασίας, (όπως πύργοι, κελιά, παρεκκλήσια, αρσανάδες, μύλοι, λαδαριά, εργαστήρια κ.ά.) συμπληρώνουν το οικοδομικό του δυναμικό.

β) Εξαιρετα μνημεία των εικαστικών τεχνών. Δεκάδες χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα είναι οι τοιχογραφίες στις επιφάνειες των μνημείων του, χιλιάδες οι φορητές εικόνες και τα χειρόγραφα του.

γ) Κειμήλια θρησκευτικά, ανυπολόγιστα (ακόμα δεν έχουν καταγραφεί) σε αριθμό και αξία, όπως ιερά σκεύη, έπιπλα, κεραμικά, άμφια, λειψανοθήκες, κεντήματα, ξυλόγλυπτα, έργα αργυροχρυσοχοΐας κ.ά.

δ) Φυσικό περιβάλλον από το πιο ανέπαφο του ελληνικού χώρου σε χλωρίδα και πανίδα και γι αυτό ανυπολόγιστης αξίας, προστατευτέο σαν «φυσικό τοπίο εξαιρετικού κάλλους» από τον αρχαιολογικό νόμο και τις διεθνείς συμβάσεις, που έχει υπογράψει και η Ελλάδα.

Από την άλλη πλευρά το Άγιον Όρος είναι τόπος ζωντανός με αυξανό-

μενο αριθμό κατοίκων και επομένως όχι μόνο αρχαιολογικό μνημειακό σύνολο. Αντίθετα είναι χώρος δυναμικός και «ανοικτός» προς το Μέλλον, με αυτονόητες ανάγκες και απαιτήσεις έργων υποδομής και οικοδομικών διαφοροποιήσεων, προσθηκών, επεκτάσεων και άλλων επεμβάσεων στο χτισμένο και φυσικό του περιβάλλον.

Στην τομή των δύο αυτών χαρακτηριστικών του Αγιορειτικού χώρου, δηλαδή του πλούσιου παραδοσιακού του δυναμικού και της σύγχρονης δυναμικής της ζωής του, βρίσκεται και η δυσκολία και η χρησιμότητα κάθε προσπάθειας να προστατευθεί ο αρχιτεκτονικός, ο καλλιτεχνικός, ο κειμηλιακός και ο φυσικός του πλούτος που κινδυνεύουν από τη γήρανση, τους σεισμούς, τις πυρκαϊές, τη κλοπή και την εγκατάλειψη.

Ταυτόχρονα και παράλληλα μ' αυτή την προσπάθεια πρέπει να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες και οι απαιτήσεις της σύγχρονης μοναστικής κοινωνίας που σήμερα βρίσκεται, όπως είδαμε, σε μια ανερχόμενη αναπτυξιακή και πνευματική καμπύλη. Κι εδώ υπεισέρχονται προβλήματα προσαρμογής του παραδοσιακού πλαισίου και η σύγκρουσή του με τις σύγχρονες δυνάμεις της τεχνολογίας, που ήδη έχουν σημειώσει την παρουσία της και στο Όρος με αυτοκίνητα και άλλα μέσα του μηχανικού μας πολιτισμού.

Κυρίες και Κύριοι,

Το Άγιον Όρος είναι σήμερα για μας μια πολύτιμη κληρονομιά και μια σπάνια παρακαταθήκη παραδοσιακού και ακόμα προβιομηχανικού σε μεγάλο ποσοστό πλαισίου ζωής, παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, παραδοσιακής τέχνης και εθνολογικού πλούτου πέρα από τη θρησκευτική και πνευματική του ακτινοβολία, που σταθερά αποτελεί το θεμελιακό του γνώρισμα μες στους αιώνες. Η προστασία έτσι και η διαφύλαξη της γνήσιας μορφής του είναι επιταγή κατηγορηματική του Σήμερα, γιατί είναι ένα σύνθετο πολιτιστικό αγαθό μοναδικό και κορυφαίο. Η Ελληνική Πολιτεία έστω και καθυστερημένα, προσπαθεί εδώ και μερικά χρόνια, με ιδιαίτερο φορέα, το «Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορειτικής Κληρονομιάς», ν' αντιμετωπίσει τα πολλαπλά του προβλήματα. Η διαφύλαξή του χωρίς μεγάλες αλλοιώσεις και απώλειες της Ιστορικότητας και της Γνησιότητάς του θα είναι πολιτιστικό κέρδος πολύτιμο, ένα ακόμα αντίβαρο και εξισορροπητικό έρμα στην αλόγιστα μεταλλακτική ή ορθότερα εξαρθρωτική μανία και συμπεριφορά μια εποχής, η οποία μοιάζει με τραίνο, που θέλει να τρέχει με υπερβολική ταχύτητα αλλά με μπροστινά μόνο βαγόνια.

Σας ευχαριστώ που μ' ακούσατε

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αρχιμ. Βασιλείου, Εισοδικόν, β' έκδοση, Ιερά Μονή Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος, 1978.
2. Αρχιμ. Βασιλείου, Η υπέρβαση του θανάτου στη μοναχικήζωή, Άγιον Όρος, 1974.
3. Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Μοναχού, Μεταξύ Ουρανού και Γης Αγιορείτικος Μοναχισμός, εκδ. Δ', Αθήναι, 1977.
4. Er. Feigl, Athos, Vorhölle zum Paradies, Wien, 1982.
5. P. Huber, Athos, Leben, Glaube, Kunst, Atlantis-Verlag Zürich, 1969.
6. Σ. Καδά, Το Άγιον Όρος, τα μοναστήρια και οι θησαυροί τους, Εικονογραφημένος οδηγός, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα, 1981.
7. Αρχιμ. Γεωργίου Καψάνη, Η θεολογική μαρτυρία του Αγίου Όρους, Έκδοση «Ορθόδοξου Τύπου», Αθήναι, 1981.
8. Καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος, 1979.
9. Γ. Μαντζαρίδης, «Το Άγιον Όρος και η σημερινή κοινωνία (Κοινωνιολογική επισκόπηση)», Μακεδονία Θεσσαλονίκη, Αφιέρωμα τεσσαρακονταετηρίδος, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 189-202.
10. Ορθοδοξία και Μαρξισμός, εκδόσεις «Ακρίτας», Αθήνα, 1984.
11. Α. Ορλάντος, Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, β' έκδοση, Αθήναι, 1958.
12. Μ. Χατζηδάκης, Ο Κρητικός Ζωγράφος Θεοφάνης, Οι τοιχογραφίες της Ι. Μονής Σταυρονικήτα, έκδοση Ι. Μονής Σταυρονικήτα - Άγιον Όρος, 1986.